

KONUT DOKULARININ TARİHSEL SÜREÇTE MORFOLOJİK DEĞİŞİMİ: AKŞEHİR ÖRNEĞİ

Murat Ferit Altun*, Mehmet Topçu**

*Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

**Konya Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,

Doç. Dr.

muratferitaltun@gmail.com, mtopcu@ktun.edu.tr

Kentsel morfoloji, bir yapı ölçeği veya yerleşim dokusundaki oluşum ve dönüşüm süreçlerini tarihsel dönemler açısından inceleyen ve mekansal kimliği çok boyutlu olarak ortaya koyan ve analiz eden bir çalışma alanıdır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; bulunduğu dönemlerin kültürünün, yaşayış şeklinin ve beklentilerin etkisi ile biçimlenmiş bir şehrin tarihsel süreç içerisindeki fiziksel değişimlerini incelemek ve bugünkü eski ve yeni kentsel dokuları arasındaki morfolojik farkları ve benzerlikleri ortaya koymak ve değerlendirmektir.

Çalışma yaklaşımına uygun örneklem alanı olarak tarihi kimliğe sahip Akşehir Kenti seçilmiştir. Akşehir kenti geçmişi Neolitik çağa kadar dayanmakta olan eski ve tarihi bir yerleşim yeridir. Kent merkezinde tarihi dokunun yer aldığı yaklaşık 48 hektarlık tescillenmiş Kentsel Sit Alanı bulunmaktadır. Kentsel sit içerisinde tarihi ticaret merkezi olan arasta alanı da mevcuttur. Yeni gelişen şehrin ticaret merkezi arasta alanının çevresinde bir MİA alanı oluşturmakta ve yeni şehir yerleşim alanı da bu alanın devamında gelişmiştir. Şehrin doğal ve fiziksel eşikleri etkisinde kent bugünkü morfolojik biçimini almıştır. Örnek olarak seçilen Akşehir Kentinin 1800-1950 yılları arası dönemi, 1950-2000 yılları arası dönemi ve 2000 yılı sonrası dönemi yansıtan, her biri yaklaşık 5 ha büyüklüğünde 3 adet konut dokusu örneklem alanı seçilmiştir. Bu örneklem alanlarının karşılaştırmalı mekânsal analizleri yapılarak benzer ve farklı yönleri değerlendirilmiştir.

Karşılaştırmalı mekânsal analizleri incelemesi sonucunda 1800-1950 yılları arası dönemi yansıtan dokunun, tabanda yayılmasına karşın yapılaşma yoğunluğunun, yol yüzeylerinin ve kat yüksekliklerinin daha düşük olması insan ölçeğinde yaya odaklı kent morfolojisine sahip olduğu; 1950-2000 arası yılları ve 2000 yılı sonrası dönemi yansıtan dokularda ise taban alanının azalmasına karşın yapılaşma yoğunluğunun, yol yüzeylerinin ve kat yüksekliklerinin daha yüksek olması, taşıt odaklı kentsel bir forma evrildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde bulunduğu dönemlerin kültürünün, yaşayış şeklinin ve beklentilerin etkisi ile kentin karakterini ve kimliğini yansıtan, diğer yerleşim alanlarından ayıran morfolojik yapısının zaman içinde çok önemli bir evrim geçirdiği bilimsel verilerle ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akşehir, kentsel morfoloji, konut dokusu, konut tipolojisi, tarihsel değişim

Giriş

Bu çalışmanın amacı: bulunduğu dönemlerin kültürünün, yaşayış şeklinin ve beklentilerin etkisi ile biçimlenmiş bir şehrin tarihsel süreç içerisindeki fiziksel değişimlerini incelemek ve bugünkü eski ve yeni kentsel dokuları arasındaki morfolojik farkları ve benzerlikleri ortaya koymak ve değerlendirmektir.

Çalışma yaklaşımına uygun örneklem alanı olarak Akşehir Kenti seçilmiştir. Akşehir kenti geçmişte Neolitik çağa kadar dayanmakta olan eski ve tarihi bir yerleşim yeridir. Kent merkezinde tarihi dokunun yer aldığı yaklaşık 48 hektarlık tes-cillenmiş Kentsel Sit Alanı bulunmaktadır (İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Arşivi). Kentsel sit içerisinde tarihi ticaret merkezi olan arasta alanı da mevcuttur. Yeni gelişen şehrin ticaret merkezi arasta alanının çevresinde bir MİA alanı oluştur-makta ve yeni şehir yerleşim alanı da bu alanın devamında gelişmiştir. Şehrin fizi-ki eşikleri etkisinde kent bugünkü morfolojik biçimini almıştır. Akşehir Kentinin tarihi bölgesinden 1800-1950 yılları arası dönemi yansıtan konut dokusu; mevcut yerleşim bölgesinde 1950-2000 yılları arası dönemi yansıtan konut dokusu ve yeni gelişmiş konut bölgesinde 2000 yılı sonrası dönemi yansıtan konut dokusu örneklemi olmak üzere toplam 3 adet konut dokusu örneklem alanı seçilmiştir. Bu örneklem alanlarının karşılaştırmalı analizlerinin yapılarak morfolojik benzer ve farklı yönlerin ortaya konulması ve buradan çıkacak sonuçların değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Teorik Yöntem ve Kuramsal Yaklaşımlar

Kentsel Morfoloji, bir yapı ölçeği veya yerleşim dokusundaki oluşum ve dönü-şüm süreçlerini tarihsel dönemler açısından inceleyen ve mekansal kimliği yapı ölçeğinde ortaya koyan ve analiz eden bir çalışma alanıdır (Topçu, 2018). Kent morfolojisi, şehir coğrafyasının tamamlayıcı bir bölümünü teşkil eder. Özellikle Almanya’da önemini oldukça korumaktadır (Whitehand, 1986).

Kentsel morfoloji, 1899 senesinde, biri şehirlerin yerleşim planı ve diğeri yerleşme coğrafyasının boyutları ve kuzey-doğu Almanya’nın yerleşmeleri üzerine monografik bir çalışma olmak üzere iki çalışma yapan Schlüter’e kadar uzanmak-tadır. Schlüter daha sonra coğrafi bilimlerde beşeri coğrafyanın yeri üzerine ve beşeri coğrafyanın amaçları üzerine ayrı iki metodolojik çalışma oluşturmuştur. Schlüter (1899) coğrafya ve coğrafya felsefesinin temellerini atmıştır. Hassinger (1916) yerleşim yoğunlukları üzerinde bina ve arazi kullanımlarını geliştirmiştir. Geisler (1924) ve Martiny (1928) monografik sınıflandırma tabanlı kent planı ve yapı tipolojilerini incelemiştir. Daha sonra Conzen (1960) kentsel coğrafya üzeri-ne morfolojik yaklaşımları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Son olarak Whitehand ise kentsel morfoloji üzerinde tartışılacak yeni kavramlar türetmiş ve geliştirmiştir.

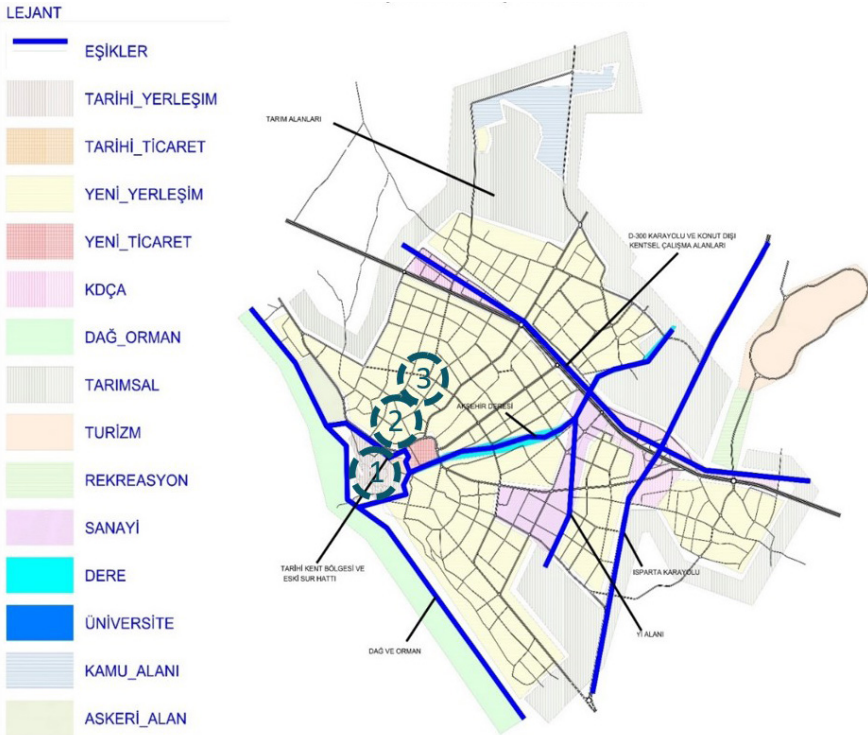
Coğrafya ve mimarlık kökenli morfolojik farklılıklar tartışmasından hareketle kentsel morfoloji sürecine damgasını vuran iki önemli isim ve yaklaşım ön plana

çıkıştır. Bunlardan biri Alnwick çalışması ile öne çıkan M.R.G. Conzen, diğeri ise tipolojik süreçleri ele alan Caniggia'dır. Conzen ve Caniggia'nın yaklaşımlarını detaylı bir şekilde ele almak, kentsel morfoloji kavramı ve yaklaşımını daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. (Yaygın, 2016)

Bu çalışma, M.R.G. Conzen ve Caniggia'nın bilimsel teorik yaklaşımları doğrultusunda kentsel morfolojinin coğrafya ve mimarlık temelinde, geleneksel ve biçimsel yöntemlerle karşılaştırmalı mekânsal analizler şeklinde incelenmesi temelinde oluşturulmuştur.

Örneklem Alanlarının Yer Aldığı Akşehir Kenti

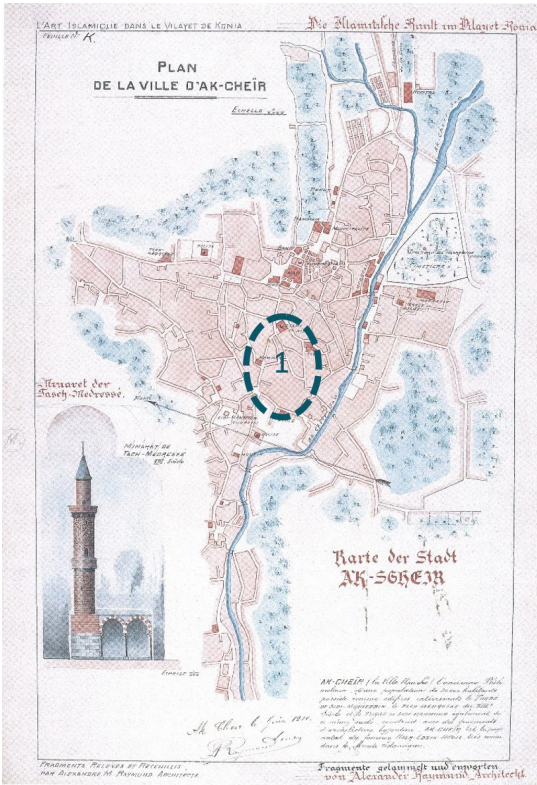
Örneklem Alanlarının seçildiği Akşehir Kenti, İç Anadolu Bölgesinin batısında en yüksek tepesi 2610 m. olan Sultan Dağlarının kuzeydoğu eteklerinde eğimli arazi üzerine, boğaz denilen dar bir koyağın hemen önüne yerleşmiştir. Adıyla anılan 8 km. kuzeybatısındaki göle ve verimli ovasına 60-70 m. yukarıdan bakar. Denizden yüksekliği 1020 m'dir. Anadolu geleneğine uygun olarak Alüvyon kıyısına eğimli bir alana yerleşmiştir. Sırtını ormanlık Sultan Dağına doğru yaslamıştır. (Url-1).

Şekil 1. Akşehir kentinin şematik gösterimi (Yazar tarafından üretilmiştir)

Akşehir 'de ilk yerleşim Neolitik çağda başladığı sanılmaktadır. Bunu izleyen Kalkolitik, Eski, Tunç, Hitit, Frig, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri sıralanabilir. (Bayar 2018, s.37) Bu dönemlere ait el sanatları ve sivil mimarlık eserlerini içinde barındıran yaklaşık 48 hektarlık alan Kentsel Sit Alanı olarak tescillenmiştir. Akşehir 'in toprakları üzerinde yaşamış kültürler düşünüldüğünde, çok zengin bir kültür mozağine sahip olduğu anlaşılmaktadır. (Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2015)

Bunu izleyen Cumhuriyet sonrası dönemde Kentsel Sit Alanını çevreleyen bir kısmı mevcut bir kısmı gelişmekte olan yeni yerleşim alanları yer almaktadır. Kentin Güney-batısında yer alan Sultan Dağları, orman alanı ve içinden geçen Akşehir Deresi kentin doğal eşiklerini; Tarihi kent merkezi, D-300 Karayolu, Isparta yolu, ve sanayi Alanları yapay eşikleri oluşturmaktadır.

AKŞEHİR, ŞEHİR PLANI VE TAÇ MEDRESE, 34,5 x 48 CM, ENV. NO: 120 (HAZİRAN 1910)
AKŞEHİR CITY PLAN AND TAÇ MADRASA, 34,5 x 48 CM, INV. NO: 120 (JUNE, 1910)

1. NOLU ÖRNEKLEM ALANI:

Tarihi Kent Bölgesinde 1800-1950 Yılları Arası Dönemi Yansıtan Konut Dokusu

1 Nolu Alan Akşehir Kentsel Sit alanında konut kullanımının yer aldığı koruma altında olan bir alandır. 5.3 Ha büyüklüğünde ve kadastral olarak 6 adet yapı adası yer almaktadır. Bu alan içerisindeki yapıların çoğunluğunu yapım zamanı 18. yy aitken, 19. yy ve cumhuriyet dönemi başlarına ait yapılarda yer almaktadır.

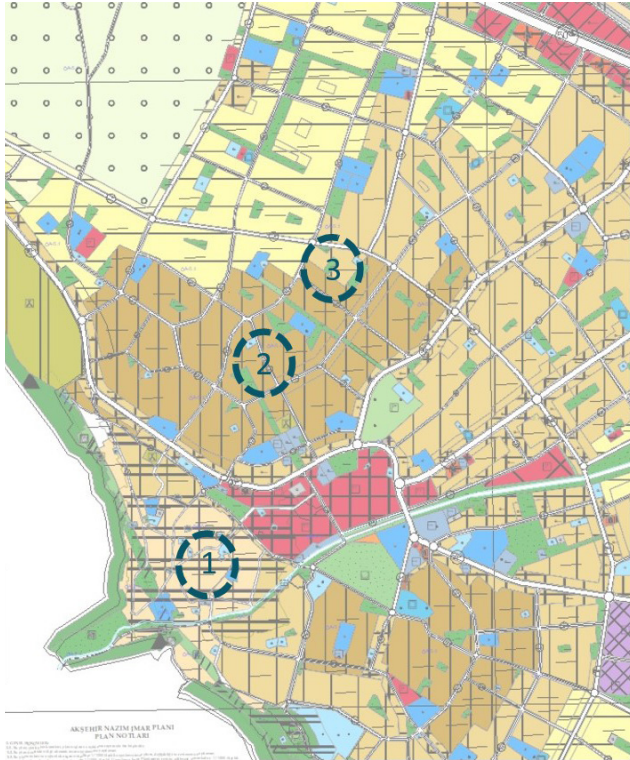
Şekil 2. Akşehir 1910 Yılı Şehir Planı (Raymund, A., 1910, Akşehir Şehir Planı ve Taç Medrese)

Kent merkezinden 3 adet konut örneklem alanı seçilmiştir. Bu örneklem alanlarından 1.'si tarihi kent bölgesinde 1800-1950 yılları arası dönemi yansıtan, diğer 2 'si de yeni kent bölgesinde 1950-2000 yılları arası dönemi ve 2000 yılı sonrası dönemi yansıtan konut dokularından seçilmiştir.

Tarihi Kent Bölgesi Örneklem Alanı

Söz konusu alanlar Akşehir yeni kent bölgesinde konut kullanımının yer aldığı alanlardır. Her iki alanda 5.3 Ha büyüklüğünde ve kadastral olarak 6 adet yapı adası yer almaktadır.

2 Nolu Alan 1950-2000 yılları arasında yapılmış yapılardan oluşmaktadır. Bu dönemde müstakil 2 kat ikiz nizam yapılaşmalarla başlayan yapılaşma süreci, müstakil 4-5 katlı apartman ve birden fazla bloklu site şeklindeki yapılaşmalara doru evrilmeye başlamıştır. Bu dönemde 1999 Gölcük Depremi ve 2000 Bolvadin depremine kadar imar planlarında 8 kata kadar kat yükseklikleri en fazla 5 kat olarak sınırlandırılmıştır. 2 nolu alanda bu süreçte yapılmış 7 katlı bir adet yapı da yer almaktadır.

2. NOLU ÖRNEKLEM ALANI:

Yeni Kent Bölgesi
1950-2000 Yılları Arası
Dönemi Yansıtan Konut
Dokusu

3. NOLU ÖRNEKLEM ALANI:

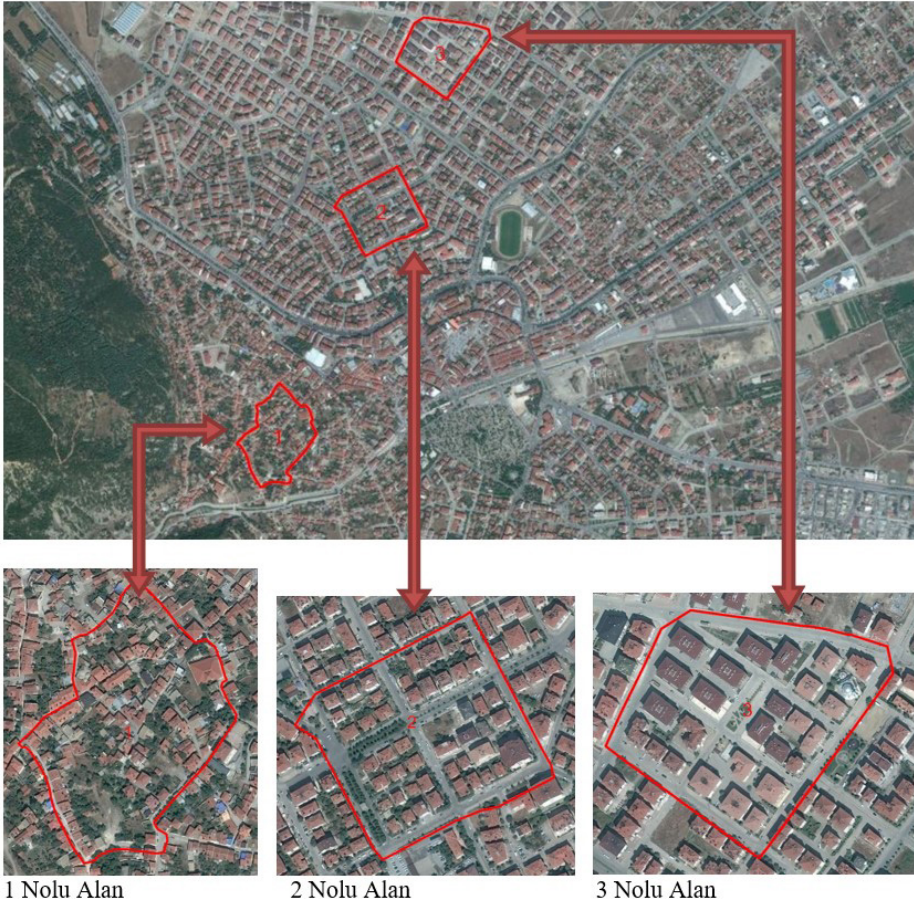
Yeni Kent Bölgesi 2000
yılı sonrası Dönemi
Yansıtan Konut Dokusu

Şekil 3. 2017 Yılı Nazım İmar Planı (İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Arşivi)

3 Nolu Alan 2000 yılından sonra yapılmış daha çok site şeklindeki yapıların oluşturduğu konut alanıdır. Mevcut Kat yükseklikleri 4 ve 5 kattan teşükkül olmuş ve ekonomik gelişmelerden etkilenen ve maksimum kazanç gözetilerek tasarlanan alanlardır.

Morfolojik Analizler

Kent morfolojisi, yerleşmelerin fiziksel formu ya da kentsel yapısının incelenmesi olarak bilinmektedir. Morfolojik analiz ise; binalar, bahçeler, sokaklar, parklar ve anıtlar gibi yapısal karakteristikler yardımıyla fiziksel gelişim sürecinin belirlenmesi olarak betimlenebilir (Kubat, A.S. Topçu, M. 2009).

Şekil 4. Örneklem alanları uydu görüntüsü (Uydu doğrultusunda yazar tarafından üretilmiştir)

Şekil 5. Parsel ve yapı tipolojisi (İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Arşivi verileri doğrultusunda yazar tarafından üretilmiştir)

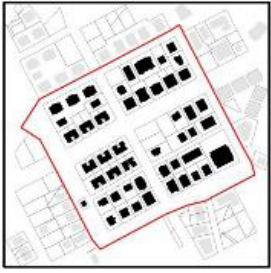
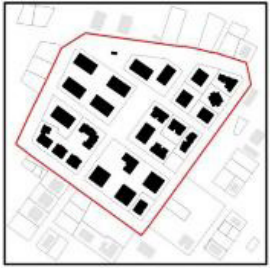
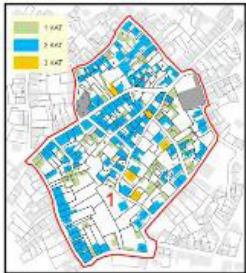

Parsel ve Yapı Tipolojisi

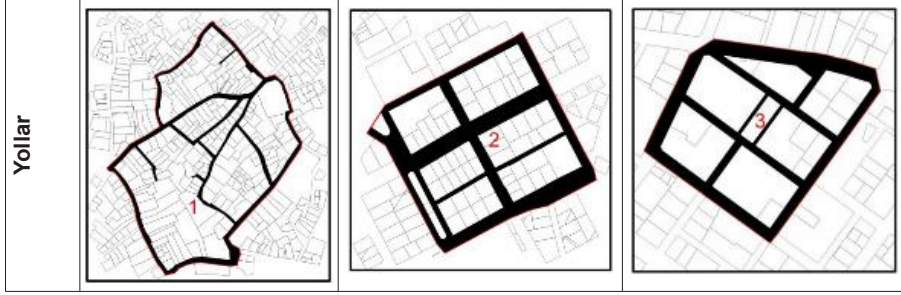
Tablo 1. Konut tipolojisi (İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Arşivi verileri doğrultusunda yazar tarafından üretilmiştir)

	1-Nolu Alan Örnek Konut Tipolojisi	2-Nolu Alan Örnek Konut Tipolojisi	3-Nolu Alan Örnek Konut Tipolojisi
Parsel Yapı İlişkisi			
Örnek Kat Planı			
Bina Ön Cephesi			

Tablo 2. Karşılaştırmalı analizler (İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Arşivi verileri doğrultusunda yazar tarafından üretilmiştir)

	1-Nolu Alan	2-Nolu Alan	3-Nolu Alan
Yapı Taban Alanı Yoğunlukları (Taks)			
Yapı Kat Sayısı			
Açık-Yeşil Alanlar			

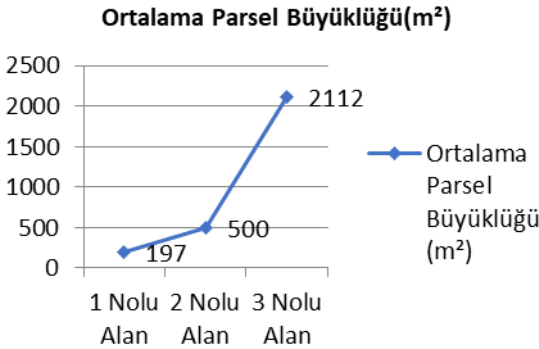

Tablo 3. Karşılaştırmalı analizler (Tablo 2 verileri doğrultusunda yazar tarafından üretilmiştir)

Alan No	Yapı Adası Alanı (m ²)	Parsel Sayısı	Parsel Büyüklüğü Ortalaması (m ²)	Toplam Konut Taban Alanı (m ²)	Bina Kat Sayısı Ortalaması (m ²)	Toplam Konut İnşaat Alanı (m ²)	Açık-Yeşil Alanlar (m ²)	Yol yüzeyleri (m ²)
1	41.892	228	197	17.674	1.66	31.539	34.702	8.905
2	30.447	61	500	9.435	3.35	34.363	43.815	21.490
3	30.712	15	2.112	10.343	4.68	48.515	43.231	20.315

Ortalama Parsel Büyüklüğü Karşılaştırmalı Analizi

1 nolu alanın ortalama parsel büyüklüğü **197 m²**; 2 nolu alanın ortalama parsel büyüklüğü **500 m²**; 3 nolu alanın ortalama parsel büyüklüğü **2.112 m²** 'dir. Bu verilere göre ortalama parsel büyüklüğü 1 nolu alandan 2 nolu alana geçişte **%153** artmış olup, 2 nolu alandan 3 nolu alana geçişte **%322** artış yaşanmıştır.

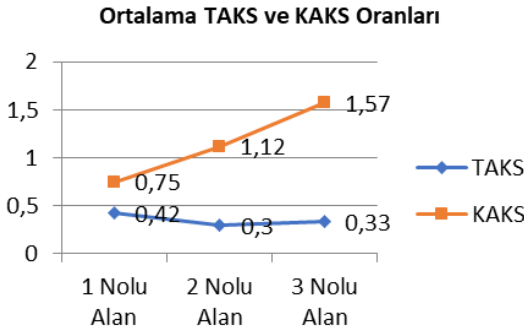

Şekil 6. Ortalama parsel büyüklüğü

Ortalama TAKS ve KAKS Oranları Karşılaştırmalı Analizi

1 nolu alanın konut taban alanı kat sayısı (TAKS) **0,42**; 2 nolu alanın konut taban alanı kat sayısı (TAKS) **0,30** ve 3 nolu alanın konut taban alanı kat sayısı (TAKS) **0,33** 'tür. Bu verilere göre TAKS oranında 1 nolu alandan 2 nolu alana geçişte **%40** azalış olmuş, 2 nolu alandan 3 nolu alana geçişte **%10** artış yaşanmıştır.

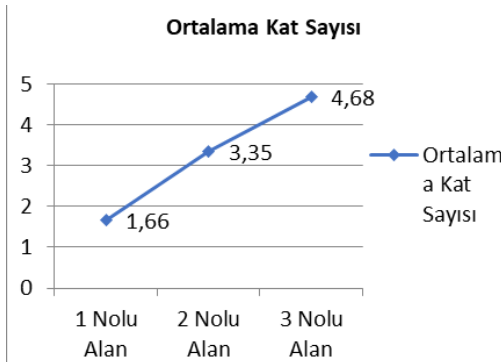
1 nolu alanın kat alanı kat sayısı (KAKS) **0,75**; 2 nolu alanın kat alanı kat sayısı (KAKS) **1,12** ve 3 nolu alanın kat alanı kat sayısı (KAKS) **1,57** 'dir. Bu verilere göre KAKS oranında 1 nolu alandan 2 nolu alana geçişte **%50** artış olmuş, 2 nolu alandan 3 nolu alana geçişte **%40** artış yaşanmıştır.

Şekil 7. Ortalama TAKS ve KAKS oranları

Ortalama Bina Kat Sayısı Karşılaştırmalı Analizi

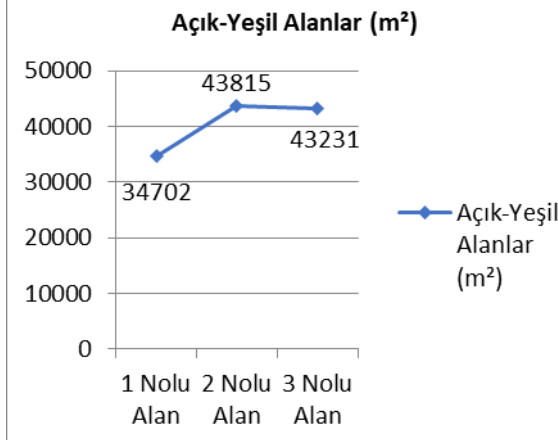
1 nolu alanın ortalama bina kat sayısı 1.66 ; 2 nolu alanın ortalama bina kat sayısı 3.35 ; 3 nolu alanın ortalama bina kat sayısı 4.68 'dir. Bu verilere göre ortalama bina kat sayısı 1 nolu alandan 2 nolu alana geçişte **%102** artmış olmuş, 2 nolu alandan 3 nolu alana geçişte **%40** artış yaşanmıştır.

Şekil 8. Ortalama kat sayısı

Açık – Yeşil Alanlar Karşılaştırmalı Analizi

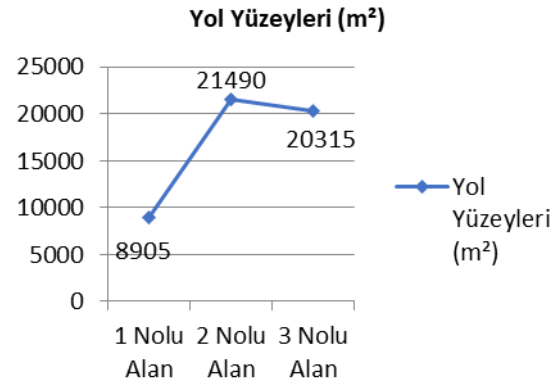
1 nolu alanın açık – yeşil alan toplamı 34.702 m²; 2 nolu alanın açık – yeşil alan toplamı 43.815 m²; 3 nolu alanın açık – yeşil alan toplamı 43.231 m² ‘dir. Bu verilere göre açık – yeşil alan toplam büyüklüğü 1 nolu alandan 2 nolu alana geçişte %26 artmış olup, 2 nolu alandan 3 nolu alana geçişte %1 azalış yaşanmıştır.

Şekil 9. Açık-yeşil alanlar

Yol Yüzeyi Alanları Karşılaştırmalı Analizi

1 nolu alanın yol yüzeyi toplamı 8.905 m²; 2 nolu alanın yol yüzeyi toplamı 21.490 m²; 3 nolu alanın yol yüzeyi toplamı 20.315 m² ‘dir. Bu verilere göre yol yüzeyi toplam büyüklüğü 1 nolu alandan 2 nolu alana geçişte %141 artmış olup, 2 nolu alandan 3 nolu alana geçişte %5 azalış yaşanmıştır.

Şekil 10. Yol yüzeyleri

Sonuç

Örnek olarak seçilen Akşehir Kentinin 1800-1950 yılları arası dönemi, 1950-2000 yılları arası dönemi ve 2000 yılı sonrası dönemi yansıtan, her biri 5,3 ha büyüklüğünde 3 adet konut dokusu örneklem alanı seçilmiştir. Bu örneklem alanlarının karşılaştırmalı mekânsal analizleri yapılarak benzer ve farklı yönleri değerlendirilmiştir.

Karşılaştırmalı mekânsal analizleri incelemesi sonucunda;

1800-1950 yılları arası dönemi yansıtan dokuda, ortalama parsel büyüklüğü 197 m²; ortalama TAKS oranı 0.42; ortalama KAKS oranı 0.75; ortalama bina kat sayısı 1.66; toplam açık ve yeşil alan yüzeyi 34702 m²; toplam yol yüzeyi alanı 8905 m² olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemin kent dokusunun tabanda yayılmasına karşın yapılaşma yoğunluğunun, yol yüzeylerinin ve kat yüksekliklerinin daha düşük olması insan ölçeğinde müstakil yapılaşmanın benimsendiği, yaya odaklı kent morfolojisine sahip olduğu belirlenmiştir.

1950-2000 yılları arası dönemi yansıtan dokuda, ortalama parsel büyüklüğü 500 m²; ortalama TAKS oranı 0.30; ortalama KAKS oranı 1.12; ortalama bina kat sayısı 3.35; toplam açık ve yeşil alan yüzeyi 43815 m²; toplam yol yüzeyi alanı 21490 m² olduğu tespit edilmiştir.

2000 yılı sonrası dönemi yansıtan dokuda ise ortalama parsel büyüklüğü 2112 m²; ortalama TAKS oranı 0.33; ortalama KAKS oranı 1.57; ortalama bina kat sayısı 4.68; toplam açık ve yeşil alan yüzeyi 43231 m²; toplam yol yüzeyi alanı 20315 m² olduğu tespit edilmiştir.

1950-2000 arası yılları ve 2000 yılı sonrası dönemi yansıtan kent dokularında taban alanının azalmasına karşın yapılaşma yoğunluğunun, yol yüzeylerinin ve kat yüksekliklerinin daha yüksek olması, maksimum kazancın gözetildiği toplu yapılaşmaya yönelen, taşıt odaklı kentsel bir forma evrildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde bulunduğu dönemlerin kültürünün, yaşayış şeklinin ve beklentilerin etkisi ile kentin karakterini ve kimliğini yansıtan, diğer yerleşim alanlarından ayıran morfolojik yapısının zaman içinde çok önemli bir evrim geçirdiği bilimsel verilerle ortaya konmaktadır.

Kaynakça

Akşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Arşivi.

Akşehir Belediyesi, Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri 2015.

Bayar M. 2018, Akşehir Tarihi II. Baskı.

Conzen, M. R. G., 1960, Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis, Transactions and Papers (Institute of British Geographers).

- Caniggia, G. ve Maffei, G. L., 2001, Architectural composition and building typology: interpreting basic building, Alinea Editrice
- Geisler, W., 1924, Die deutsche stadt: eine beitrage zur morphologie der kulturlandschaft, J. Engelhorn's Nachf.
- Hassinger, H., 1916, Kunsthistorischer atlas der reichshaupt-und residenzstadt Wien, Band 15 der Reihe Osterreichische Kunsttopographie, Schroll, Wien.
- Kubat, A. S. ve Topçu, M., 2009, Antakya ve Konya tarihi kent dokularının morfolojik açıdan karşılaştırılması.
- Martiny, R., 1928, Die grundrissgestaltung der deutschen siedlungen, J. Perthes.
- Raymund, A., 1910, Akşehir Şehir Planı ve Taç Medrese.
- Schlüter, O., 1899, Bemerkungen zur siedlungsgeographie, geographische Zeitschrift,
- Topçu, M., 2018, Kentsel yenileme projeleri ile değişen mekânsal kimlik; Konya örneği.
- Url-1: <http://www.aksehir.gov.tr/aksehir-tarihi> [Erişim Tarihi: 11 Nisan 2021].
- Whitehand J. W. R., 1986, " Taking stock of urban geography", Area 18, 147-51.
- Yaygın, M. A., 2016, Kent dokusundaki mekânsal değişimin morfolojik boyutta incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.